

ΠΑΝΔΩΡΑ.

1 ΑΠΡΙΛΙΟΥ, 1867.

ΤΟΜΟΣ ΙΗ΄.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 409.

ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ (*).

(ἀνιγνώσθη ἐν τῷ Ἀθηναίῳ ὑπὸ Ν. Δραγούμη.)

Οἱ λαοὶ οἱ πρὸ ἡμῶν καλούμενοι ἀρχαῖοι, οἱ ἀληθεῖς ὄντως πατέρες καὶ θεμελιωταὶ τοῦ παλαιῦ πολιτισμοῦ, δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους μανθάνομεν εἰς τὰ σχολεῖα· διότι τὴν μὲν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὁδὸν τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐχάραξαν πρῶτοι ἡ Ἰνδία, ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Περσία, ἡ δ' Ἑλλάς, καθὼς κειμένη μεταξὺ Ἀσίας καὶ Δύσεως, δανεισθεῖσα παρὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων τὰ φῶτα, μετέδωκεν αὐτὰ εἰς τὴν ἐσπερίαν εὐρώπην. Ἐὰν ἄρα ἠθέλομεν νὰ διαιρέσωμεν τὰς κοινωνίας εἰς δύο κλάσεις, ἀρχαίας ἔπρεπε δικαίως νὰ ὀνομάσωμεν ἐκείνας, αἵ-

τινες πολὺ πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς, ἔκυπτον ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ἀσιатиδοῦς θεοκρατίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς Δύσεως πολιτισμὸς δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο, εἰς τὸν πολιτισμὸν τοῦ πανθείσμου, καὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν τοῦ χριστιανισμοῦ.

Τοὺς δύο τούτους πολιτισμοὺς συγκρίνοντας, συμπεραίνομεν ὅτι θεμελιῶνται ἐπὶ βάσεων ὅλως ἀντιθέτων. Εἰς μάτην ὁ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα θαυμασμὸς ἠγωνίσθη νὰ εἰσγάγῃ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ χριστιανισμοῦ τὰ στοιχεῖα τῆς παλαιῆς κοινωνίας· τὰ ἦθη, αἱ ιδέαι, αἱ ἀρχαὶ ἡμῶν, ἀποκρούουσι τὰ ἦθη, τὰς ιδέας καὶ τὰς ἀρχάς, αἵτινες πηγὴν καὶ βάσιν εἶχον τὴν εἰδωλολατρείαν. Καὶ σημειωτέον ἐν παρόδῳ ὅτι ἡ ἀπομίμησις τῶν ἀρχαίων κατὰ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν, ὑπῆρξεν ὀλεθρία κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Οἱ Ἰνδοὶ, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες, ἐθυσιάζον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν βωμὸν τῆς πολιτείας· τὸ πρόσωπον ἦ, ὡς κακοζήλως λέγομεν σήμερον, τὸ ἄτομον ἐξηφανίζετο ἐνώπιον τῆς ὅλης κοινωνίας. Τίς ποτε ἐσκέφθη περὶ οἰκογενειακῶν καθηκόντων; τίς ἀπετόλμησε νὰ συγκρίνῃ τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου; Ὁ πολίτης χρεὸς εἶχε νὰ προσφέρῃ ἐξυτὸν ὀλοκαύτωμα εἰς τὸ πολίτευμα, νὰ θυσιάζῃ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ εἰς τὴν δόξαν τοῦ κράτους. Πραγγέλλοντες ὁμῶς τὴν ἀ-

(*) Πρὸ τῆς ἐμιλίας ὁ ἀγορεύσας εἶπε ταῦτα·

«Πρὶν ἢ ἀρχίσω τὴν ἐμιλίαν μου, ζητῶ τὴν ἄδειαν νὰ ὑποβάλω μικρὰν παρατήρησιν εἰς τὴν ἐντιμὴν ἀσπὴν. Ἐνδεχεται ἀκούων τις ὅσα θὰ εἶπω περὶ τῆς ἀρχαιότητος, νὰ ἐκλάβῃ αὐτὰ ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηρά. Παρακαλῶ ὁμῶς νὰ ἔχετε ὑπ' ὄψιν ὅτι οὔτε κρίνω, οὔτε κατακρίνω, ἀλλὰ συγκρίνω. Ὁ ἀρχαῖος καὶ ὁ νεώτερος πολιτισμὸς θεμελιῶνται ἐπὶ βάσεων ὅλως ἀντιθέτων. Ἀπλῆ ἄρα ἡ παράθεσις αὐτῶν ἀρκεῖ νὰ καταδείξῃ ἰσαργῶς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἑνὸς καὶ τὴν ἔνδειαν τοῦ ἑτέρου, ἀπαρallάκτως ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἀνόμοια ἀντικείμενα τὰ παρατιθέμενα εἰς γραφικὸν πῖνακα.»

διάκοπον τούτου θυσίαν, ἔκοπτον τὸν πρώτιστον καὶ ἰσχυρότατον τῶν δεσμῶν τῶν συνδεόντων τὸν ἄνθρωπον μετὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως· διότι ἐδίδασκον νὰ καταφρονῇ χάριν τῆς πολιτείας αὐτὴν αὐτοῦ τὴν οἰκογένειαν, καὶ νὰ θεωρῇ ὁλόκληρον τὸ σῶμα τῆς κοινωνίας ὡς ἓνα οἶκον, δι' ὃν καὶ μόνον νὰ ζῇ. Καὶ ἂν ἡ θυσία ἀπῆται ἀδικίας ἢ καὶ ἐγκλήματα, τὰς ἀδικίας καὶ τὰ ἐγκλήματα ἐδικαιολόγει τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας. Ἴδου διατὶ ἡ δουλεία ἐθεωρεῖτο δῶρον καταβάν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ διατὶ αἱ γυναῖκες ἐξευτελίσθησαν μέχρι τῆς θέσεως δούλων. Τῆς πολιτείας ἡ δόξα ἦτο ὁ κύριος καὶ μόνος σκοπός, περὶ δὲ τῶν μελῶν αὐτῆς οὐδεὶς ἐφρόντιζε.

Τὸν παρὰ φύσιν τοῦτον τῆς ἀρχαιότητος θεσμόν ἀνέστρεψε κατὰ κράτος ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς, ἀποδοὺς εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ ἀνακηρύχας τὴν εὐγενεστάτην καὶ φιланθρωποτάτην τῶν ἀρχῶν, τὴν ἰσότητά τουτέστι πάντων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Καταστρέψας τὴν ἀρχαίαν πολιτικὴν, ἥτις ἠξίου καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς τὴν λήθην, ἐφθασεν εἰς τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῆς εὐδαιμονίας ἐνὸς ἐκάστου, εἰπὼν πρὸς τὸν ἄνθρωπον· «Αἱ ἰδιωτικαὶ σου ἀρεταὶ ἀρκοῦσιν εἰς τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν· ὑποτάχθητι εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως· μὴ βρσάνιζε σεαυτὸν εἰς μάτην, μήτε πράττε ἀδικίας καὶ ἐγκλήματα.»

Ἴδου ποῦ κεῖται ἡ διαφορὰ τῶν στοιχείων τῆς νεωτέρας καὶ τῆς ἀρχαίας κοινωνίας. Οὐδεὶς δὲ τολμᾷ ν' ἀρνηθῇ ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπιβρόχην τοῦ χριστιανισμοῦ, συντελούσης καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας, ὁ ἄνθρωπος ἀνεῖρε τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ. Ὁ ἰδιωτικὸς βίος δὲν δεσμεύεται πλέον· οἱ νόμοι, οἵτινες πολίτου μὲν ἀρετὰς ἐπέβαλλον εἰς τὸν ἄνθρωπον, τοῦ πατρὸς ὅμως, τοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ συζύγου τὰς ἀρετὰς ἐξηφάνιζον, διὰ παντὸς ἐξηλείφθησαν, καὶ ἕκαστος ἐγένετο κύριος τῶν ἰδίων πράξεων καὶ κριτὴς τῆς ἰδίας αὐτοῦ εὐτυχίας. Καὶ ἴσως μὲν οἱ δεσμοί, οἱ συνδεόντες ἡμᾶς μετὰ τῆς πατρίδος, ἐχαλαρώθησαν, οἱ φυσικοὶ ὅμως δεσμοὶ ἐγέναντο ἰσχυρότεροι, τὸ οἰκογενειακὸν θυσιαστήριον δὲν παρβιάζεται πλέον, ἡ ἐσωτερικὴ τῶν οἰκογενειῶν οἰκονομία δὲν υποβάλλεται εἰς τυραννικὰς ἐρεῖνας, ἡ κοινὴ ἀγωγή τῶν νέων δὲν ἰσοπεδοῖ τὰς διανοητικὰς δυνάμεις, οὔτε ῥίπτει εἰς τὸ αὐτὸ χωνευτήριον πάντας τοὺς νόας, καὶ ὁ πατὴρ τῆς οἰκογενείας ἀνέλαβε τὰ δικαιώματα, ἅτινα εἶχεν ἀπορρόφησει ἡ πολιτεία. Ἀλλοίωσις ἀληθῶς θαυμασία καὶ πρωτοφανὴς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀφειλομένη εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Ἀλλὰ καὶ ἑτεράτινες περιστάσεις συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Τὰ ἔθνη, τὰ συγκροτήσαντα τὴν εἰσβολὴν, ἦσαν ὅποιαι· τὸ ἀκαταγώνιστον κῆμα ἀπέπνιξε τὴν

Ῥώμην, ὠρμώντο ἐκ χωρῶν ἀκαλλιστογῆτων καὶ κλημάτων ψυχρῶν, ὅπου ἡ γῆ, ἵνα καρποφορήσῃ, ἀπαιτεῖ συνεχεῖς καὶ ἀνενδότους μόχθους. Ἡ τραχύτης αὕτη τῆς φύσεως εἶναι ἠθικὸν εὐεργέτημα πρὸς τοὺς λαούς· διότι ἀναγκάζονται νὰ ἐργάζωνται ἀδιακόπως, ἀποφεύγουσι τοὺς κινδύνους τῆς ἀκηρίας καὶ τῆς πολυτελείας, καὶ ἀναπαύονται κεκοπιακάτες τὸ ἑσπέρας εἰς τοὺς κόλπους τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν. Τὰ ἔθνη ταῦτα ὑπῆρξαν τὰ τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν ἄλλων προσχρητῶν φυλῶν, ἅτινα μετακίζοντο μὲν συνεχῶς, ἦσαν ὅμως προσκεκολλημέναι εἰς τοὺς ἐφεστίους αὐτῶν θεοὺς, εἰ καὶ δὲν εἶχον τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος, ὅποιαν ἔχομεν σήμερον. Αἱ πολεμικαὶ καὶ ἰδιωτικαὶ ἀρεταὶ ἐγένοντο ἡ βῆσις τῆς κοινωνίας, καὶ ἀντὶ νὰ συζητῶσι τὰ τῆς πολιτείας ἐν μέσῳ τῆς ἀγορᾶς, κατέφευγον εἰς τὴν σκηνὴν, εἰς τὴν καλύβην· ὅθεν ὁ πρὶν ἐξωτερικὸς βίος ἐγένετο ἐσωτερικὸς, συνεργούσης τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Ἐντεῦθεν καταφθίνειται ἡ μεταξὺ τῶν νεωτέρων καὶ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν ἀπόστασις, τῶν ἀρχαίων λέγω ἐκείνων, τῶν ὁποίων κάτοπτρον ἦτο τῶν Ἀθηναίων ἡ ἀγορά. Ὑπὸ τὸν λαμπρὸν τῆς Ἀττικῆς οὐρανόν, οὗτινος ἡ ἐπιβρόχὴ ἐγονιμοποιεῖ τὴν γῆν, ἐμόχθουν δοῦλοι ὑπὲρ κυρίων οὐδόλως ἐργαζομένων, διότι ἀνεξάλειπτον στίγμα αἰσχύνης ἐστιγματίζε τὴ διὰ τῶν χειρῶν ἐργάζεσθαι· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἐμπορεύεσθαι δὲν ἐτιμᾶτο. « Πάντα, λέγει ὁ Πλάτων, περὶ τὴν καπηλείαν καὶ ἐμπορίαν καὶ πανδοκείαν γένη διαβέβληται τε καὶ ἐν αἰσχροῖς γέγονεν ὀνειδέσει » (1). Τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα διατῆρει, τῇ δαπάνῃ τῶν πλουσίων, ὁλόκληρον στρατὸν κηρήνων, οἵτινες, ὑπὸ τὴν κλῆσιν πολίτου, ἀπέλκυνον πάσης ἀναγκύσεως καὶ τρυφῆς. Καὶ λοιπὸν αἱ ἀρχαῖαι ἐκαῖναι πολιτεῖαι, ὑπῆρξαν συμμορίαὶ εὐγενῶν, τρεφομένων ὑπὸ εἰλώτων καπιώντων ὡς κτήνη· οἱ εὐγενεῖς δὲ οὗτοι εἶχον πάντα τὰ ἐλαττώματα, ὅσα γεννᾷ μὲν ἡ ἀκηρία, περιβάλλει δὲ ἡ διχχεΐρις τῆς ἐξουσίας. Ἀγνοοῦντες τὴν γλυκύτητα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου καὶ συζύγου· ἔχοντες δούλας, κατέφευγον εἰς τὴν ἀγοράν, ὅπου εὕρισκον καὶ θέσεις, καὶ πλούτη, καὶ δημοτικότητα. Καὶ οὕτω πλῆθος ἀνθρώπων, διατρεφόμενοι ὑπὸ τοῦ κράτους, ἐπαῖται ἐξ ἀνατροφῆς, ἔζων μεμονωμένοι, μηδενὸς κοινωνικοῦ δεσμοῦ συνδεόντος αὐτοὺς μετ' ἄλλων μελῶν τῆς κοινωνίας. Ὁ λαὸς τῶν Ἀθηναίων, κατατρέξων ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον εἰς πνηγύρεις, εἰς θέατρα, εἰς πολιτικὰς βραδισουργίας, εἰς ἑρίδας, κατήντησεν ἀποτρόπαιος, ὁποῖος ζωγραφεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους. Δὲν ἔτρωγε τὸν ἄρτον ἐν ἰδρωτί τοῦ

(1) Πλάτ. περὶ Νόμ. ΙΑ, δ'.

προσώπου αὐτοῦ· δὲν ἠσθάνετο τὴν ἡδονὴν τοῦ ἐπιμελῶς καὶ εὐσυνειδήτως συνεργαζομένου μετ' ἄλλων. Συρρέων εἰς τὴν ἀγορὰν ἀπεφάνετο κατὰ τὰ πάθη, τὰ συμφέροντα, τὰς ἐρέξεις αὐτοῦ περὶ τῶν σπουδαιοτάτων ὑποθέσεων τῆς πολιτείας· τὴν δὲ νύκτα κατεκλίνετο εἰς τὰς πλάκας τῶν ναῶν, ὥπως, ἐγερθεὶς τὸ πρωῒ, μισθωθῇ ἐκ νέου καὶ ἐκ νέου ἐτυμνηγορήσῃ. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἰδιοκτησίας, ἡ συντηρητικωτάτη καὶ εὐεργετικωτάτη πασῶν τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν, κατεφρονεῖτο, καὶ ὁ ἰδιοκτήτης ἐγίνωσκεν ὅτι εὐκόλῳ ἦτο ν' ἀπογυμνωθῇ, διότι πολλάκις, εἴτε διὰ φθόνον, εἴτε χάριν θεραπείας τῶν ἀναγκῶν τῆς πολιτείας, τὰ ἰδιωτικὰ ταμεία μετακενοῦντο αὐθαριέτως εἰς τὰ δημόσια. Ἐν ψήφισμα τοῦ φθονεροῦ καὶ κούφου ὄχλου, πρόφασιν ἔχοντος τὴν ἀπορίαν τοῦ αἰωνίως ἀπόρου δημοσίου θησαυροῦ, ἤρκει ν' ἀποστερήσῃ τὸν πολίτην τῆς νομίμου αὐτοῦ ἰδιοκτησίας. Ἀνάγκη ἄρα ἦτο ν' ἀναμειγνύεται ἀενάως εἰς τὰ τῆς ἀγορᾶς, νὰ ἔχῃ συνήγορον, ν' ἀνήκῃ εἰς μερίδα, νὰ κολακεύῃ τὸν δῆμον· καὶ τοῦτο ἐλέγετο ἐλευθερία! Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐξουσίᾳ ἦσαν ἀλαζόνες, εἰρωνες, ὕβρισται, ἐκτὸς δὲ αὐτῆς φθονεροὶ, κόλακες, συκοφάνται, ἐπίβουλοι. Μεταξὺ δεσποτῶν καὶ δούλων, οὐδεμίᾳ κλάσει ὑπῆρχεν ἡ εἰρήνη, ἡ τάξις ἦσαν ἄγνωστοι, καὶ μόνῃ ἐπεκράτει ἡ δύναμις ἡ φυσικὴ ἢ ἡ ἀριθμητικὴ. Αἱ σκέψεις πάντων ἐστρέφοντο πρὸς μόνον τὴν πολιτικὴν παλαίστραν, ὅπου συνέζητοῦντο μεταξὺ φωνασκιῶν καὶ θορύβου τὰ καίριώτατα ζητήματα. Ἐνταῦθα συγκαταστρέφοντο ὡς ἐν βαράθρῳ ὅλη ἡ ἐνέργεια καὶ ὅλη ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ δύναμις τῶν πολιτῶν· ἕκαστος δὲ ἠγωνίζετο νὰ θριαμβεύσῃ, διότι ἡ ἡττα ἐλογίζετο θάνατος.

Ἡ σφοδρότης αὕτη τῶν πολιτικῶν παθῶν ἐξωλόθρενε τὰ αἰσθήματα, τ' ἀποτελοῦντα τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. Ὁ φιλόπολις Ἰσοκράτης, θρηνῶν τὴν οἰκτρὰν τούτην κατάστασιν τῶν ἐλληνικῶν ἡθῶν, ὡμοίωσε πρὸς ἑταίραν τὰς Ἀθήνας (1), ὁ δὲ Ἀριστοτέλης καὶ ἀπέλειπεν αὐτάς (2).

Ἄρα ἡ ἀγορὰ καὶ τὰ στρατόπεδα ἦσαν οἱ ὕψικοι οἰκοί τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ στρατιώτης, ὁ ῥήτωρ, ὁ φιλόσοφος, ὁ δούλος δὲν εἶχον πράγματι οἰογένειαν· δίψα δὲ ἐνεργείας καὶ ἀνάγκη βιαίων συγκινήσεων κατέτρυχον τὰς ψυχάς· οὐδεὶς ἐπεδίδετο εἰς ἐργασίαν. Ὁ λαμπρὸς τῆς Ἑλλάδος ἥλιος, ἐξάπτων τὴν φαντασίαν καὶ ἀναφλέγων τὰ πάθη, συνεχάλει τοὺς πάντας εἰς τὸ ὑπαιθρον, ὑπὸ τὸν θόλον διαχυοῦς οὐρανοῦ καὶ μεταξὺ διαφανοῦς ἀτμοσφαιρας, καὶ ἐκεῖ ἐτελεῖτο καὶ διδασκαλία, καὶ μελέτη, καὶ ἀγω-

γή. Οἰογένοιεν ἐθεώρει ὁ Ἕλλην τὴν ἀγορὰν. Καὶ ναοὶ, καὶ στοαί, καὶ βαλανεῖα, καὶ θέατρα, καὶ γυμνάσια κατεκλύζοντο ὑπὸ τῶν κυμάτων τοῦ πολυτάραχου λαοῦ. Ὁ μὲν Σπαρτιάτης παρεκάθητο εἰς τὰ κοινὰ συσσίτια, καὶ κατηνάλισκε τὸν λοιπὸν βίον εἰς σωματικὰ γυμνάσια καὶ ἐκστρατείας (1)· ὁ δὲ Ἀθηναῖος, ἐδημοκόπει ἢ ἐδίδασκε καθ' ὁδόν. Πάντα ἐγίνοντο ἀναφανδόν, οὐδὲν κρυπτόν ὑπῆρχεν· ἡ δὲ οἰκία ἐχρησίμευεν ἀντὶ κοιτῶνος, εἰς ἣν τὴν νύκτα μόνον κατέφευγεν ὁ οἰκοδεσπότης. Ὅπου λοιπὸν ἀγνοεῖται ὁ ἰδιωτικὸς βίος, εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνάπτυξις ἰδιωτικῶν ἀρετῶν;

Ἐνθυμεῖσθε τί ἠκούσαμεν πρὸ ἐνὸς περίπου ἔτους ἐνταῦθα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλληνίδων (2). Ὅσα τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα προέκοπτε, τόσα αἱ γυναῖκες κατεβιδάζοντο ἀπὸ τῆς περὶ αὐτῆς τῆς παρεκτραπέσης Ἑλένης ὡμίλησε μετ' ἐυλαθείας· τὸ σέβας μετετράπη εἰς περιφρόνησιν, ὥστε καὶ οἱ ὀνομαστότατοι τῶν ποιητῶν, οἱ Εὐριπίδης καὶ Σιμωνίδης, ἐξύβριζον αὐτάς. «Οὐτε τὰ δεινότατα τῶν θαλασσιῶν κυμάτων, οὔτε αἱ δεινόταται τῶν ποταμῶν καὶ τοῦ πυρὸς πνοαί, οὔτε ἡ πενία, οὔτε πάντα τὰ λοιπὰ δυστυχήματα εἰσὶν ἐπαχθεῖ ὅσον ἡ γυνή,» ἔλεγεν ὁ Εὐριπίδης.

«Δεινὴ μὲν ἄλλῃ κυμάτων θαλασσιῶν,
«Δεινὰ δὲ ποταμοῦ καὶ πυρὸς θερμοῦ πνοαί,
«Δεινὸν δὲ πενία, δεινὰ δ' ἄλλα μύρια·
«Ἄλλ' οὐδὲν οὕτω δεινὸν ὡς γυνὴ κακός» (3).

Οἱ σοφοὶ ἐκεῖνοι Ἕλληνες δὲν ἐθεώρουν τὰς γυναῖκας ὡς συζύγους ἀξίας εὐνοίας καὶ τιμῆς, ἀντικείμενα ἀγάπης καὶ φιλίας, ἀλλ' ὄντα ποταπὰ καὶ ἀξιοκαταφρόνητα· ἡ σωφροσύνη δὲν ἐτιμᾶτο· ἐν Σπάρτῃ μάλιστα καὶ διὰ νόμου καθιερώθη ἡ ἀκολασίᾳ· ἡ Κόρινθος ἐπέσπειρεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα τὰς δυσωνόμους αὐτῆς κόρας, καὶ τῶν Ἀθηνῶν οἱ σοφοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες ἐροῖτων εἰς οἰκίας, τῶν ὁποίων καὶ τὸν οὐδὸν νὰ πατήσωμεν ἠθέλομεν ἐρυθριάσει σήμερον· αἱ δὲ ποιηταί, προσωποποιοῦντες τὸ ἐλάττωμα, παρίστων αὐτὸ ὑπὸ γυναικαίαν μορφήν. Ἡ διανοητικὴ ἄρα καὶ ἠθικὴ διαφθορά τῶν μητέρων ἦτο μεγίστη.

Καὶ ὅμως, τίς ἀρνεῖται τὴν ἀπέραντον τῶν γυναικῶν ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν κοινωνίαν, τὰ πάθη, τὰς κλίσεις, τὰ αἰσθήματα ἡμῶν; Ὅπου αἱ γυναῖκες ἐξουτελιζονται, ὡς φέρ' εἰπεῖν μεταξὺ τῶν βαρβάρων

(1) Αἰλ. Περκ. IB', 15'.

(2) Δὲν. Γ', 15'.

(1) Ἄξιον σημειώσεως ὅτι καὶ τὸν περίπατον αὐτὸν ἀπεγόρευον οἱ Ἀκαδημαῖοι. «Ἀκούσαντες οἱ Ἐφεροὶ, λέγει ὁ Δίλιανος, τοὺς Ἀκαδημαῖους καταλαβόντας περιπάτου χρῆσθαι δεῖναι», ἐπέστειλαν αὐτοῖς· «Μὴ περιπατεῖτε, ὡς τροφῶντων αὐτῶν μᾶλλον, ἢ τὸ σῶμα ἐκπονούντων (Περκ. Ιστ. Β', 1.).

(2) Πανδ. τόμ. ΙΖ', σελ. 338.

(3) Παρὰ Στοδ. σγ'.

τῆς Ἀσίας, ἐκεῖ ἡ κοινωνία οὔτε εἰρήνην, οὔτε εὐδαιμονίαν παρέχει εἰς τὰ μέλη αὐτῆς· ὅπου εἶναι διεφθαρμένοι, ἐκεῖ καὶ πάντες διεφθαρμένοι· ὅπου δὲ δοῦλοι, ἐκεῖ ὑπερισχύει τὸ δικαίωμα τοῦ ἰσχυρότερου, καὶ βασιλεύει ὁ δεσποτισμὸς, ἡ ὑπερφιλαντία, τὸ ἀτεγκτον τῆς ψυχῆς. Ὅπου αἱ κάλλισται τῶν γυναικῶν ἀρεταί, ἡ ἠθικὴ αὐτῶν ἐπενέργεια ἀπολακτίζονται, ἐκεῖ ὁ ἀνὴρ, ἔστω καὶ ὁ σοφώτατος τῶν σοφῶν, ἔχει ῥοπὰς κτήνους.

Ἴδου αἱ πηγαὶ ἐξ ὧν ἔρρεον ἡ καταφρόνησις τῶν οἰκογενειακῶν ἀρετῶν, τὴν ὁποίαν ἀπαντῶμεν καθ' ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαιότητος. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ διάγῃ εὐχαρίστως ὁ ἀνὴρ βίον ἰδιωτικόν, ἐνῶ ἡ λεγομένη αὐτοῦ σύζυγος ἦτο δούλη; ἐνῶ, ἀπόλυτος ὢν δεσπότης, οὔτε νὰ τιμᾶται, οὔτε ν' ἀγαπᾶται εἶχεν ἀνάγκην παρ' ἐκείνων, ἐφ' ὧν ἐδόθη αὐτῷ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου, καὶ τοὺς ὁποίους μεταχειρίζετο ὡς ἄλλα σκεύη ἢ εὐτελεῖ ὄργανα τῶν ἰδίων ὀρέξεων; Πρὸς τὰς συζύγους οὔτε ἐμπιστοσύνην, οὔτε ἀγάπην ἀπένεμον· μόνον εὐειδῆ καὶ εὐρωστα τέκνα ἀπῆτουν παρ' αὐτῶν. Ἄν ἡ γυνὴ ἀπέθνησκεν, οὐδ' ἐδάκρυζεν ὁ ἀνὴρ· καὶ ἂν οὗτος ἐδίδεν ἀφορμὰς ζηλοτυπίας, οὐδὲ λέξιν δυσαρρεσκείας ἐτόλμα νὰ ψιθυρίσῃ ἐκείνη.

Ἀλλ' ὁ μελετῶν μετὰ τινος ἐπιστάσις τὰ παρελθόντα, ἀφότου τοῦλάχιστον ἡ ἱστορία ἤρχισε ν' ἀναγράψῃ τὴν ἀλήθειαν, παραμυθεῖται βλέπων ὅτι, προϊόντος τοῦ χρόνου, συνεχῆς καὶ ἐπαισθητὴ βελτίωσις ἐξαγνίζει τὰ ἦθη.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, ἡ μᾶλλον ὁ σωρὸς τῶν μικρῶν ἐκείνων ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἐμάχοντο ἀδικόπως πρὸς ἀλλήλας, βάσιν εἶχον μεταφυσικὴν πολλάκις ἐστραλμένην. Ὁ Λυκοῦργος παραδείγματός χάριν καὶ ὁ Σόλων εἶχον θεμελιώσῃ τοὺς νόμους αὐτῶν ἐπὶ ἀφρημένων ἰδεῶν· τῆς μὲν Σπάρτης ὁ νομοθέτης ἐψήφισε θεσμοὺς ἱκανοὺς νὰ πλαστοουργήσωσι μόνον «πολέμου χειροτέχνους καὶ θεράποντας Ἄρεος», κατὰ Πλούταρχον, «ἄλλο δὲ οὐδὲν εἰδότες, οὐδὲ μελετῶντας.» Διὰ τοῦτο «οὐκ ἰδίους ἡγεῖτο τῶν πατέρων τοὺς παῖδας, ἀλλὰ κοινούς τῆς πόλεως» (1)· ὁ ἐντελής στρατιώτης, ἰδοὺ τὸ ἰδανικὸν τοῦ Λυκοῦργου. Ὁ δὲ τῶν Ἀθηνῶν, παρεδέχθη θεσμοὺς ἐπιτηδεύους ν' ἀναδείξωσι δημοκράτας· ὁ ἀκράτος δημοκράτης, ἰδοὺ τὸ ἰδανικὸν τοῦ Σόλωνος. Καὶ οὗτος δὲ καὶ ἐκεῖνος ἀντέπραξαν ἀντικρὺς εἰς τὴν φύσιν, καταπνίξαντες τὰς κλίσεις καὶ τὰς πρώτας ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς βίαις, καὶ μεταβλάντες αὐτὸν εἰς ὄργανον πολιτικῆς ἢ πολέμου.

Ἡ Ῥώμη, ἐλθοῦσα μετὰ τὴν Ἑλλάδα, εἶχε μὲν καὶ αὐτὴ πολλά τὰ ἐλαττώματα καὶ μείζονα τὴν

φιλοδοξίαν, εἶχεν ὅμως κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς περίοδον ὀλιγώτερον ἀνειμένον τὰ ἦθη. Οἱ Ῥωμαῖοι, θετικώτεροι τῶν Ἑλλήνων καὶ πρακτικώτεροι τὸν νοῦν, δὲν ἐνομοθέτησαν κατὰ θεωρίαν, ἀλλὰ προέβησαν φωταγωγοῦμενοι ὑπὸ τῆς πείρας, βραδύτερον μὲν, ἀσφαλέστερον ὅμως· ἡ Ῥωμαϊκὴ κοινωνία, ὅπως συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Νουμᾶ, ἦτο οὐσιωδῶς γεωργικὴ. Ὁ μὲν Ῥωμαῖος διεχειρίζετο καὶ τὸ ἄροτρον καὶ τὸ ξίφος, καὶ ἡγάπα ἀμφοτέρω, ἡ δ' ἐξουσία ἐνίσχυε τὴν γεωργίαν. Ὁρθότατα δὲ λέγει ὁ Πλούταρχος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ τούτου θεσμοῦ ὅτι· «Οὐδὲν ἄλλο τῶν ἐπιτηδευμάτων οὕτως ἔρωτα δριμύνει εἰρήνης ἐνεργάζεται καὶ ταχύν, ὥς ὁ ἀπὸ γῆς βίαις, ἐν ᾧ καὶ τῆς πολεμικῆς εὐτολμία, τὸ μὲν ὑπερμαχητικὸν τοῦ οἰκείου διαμένει καὶ πάρεσι, τὰ δὲ εἰς ἀδικίαν καὶ πλεονεξίαν ἀνειμένον ἐκκέκοπται (1). Ἀλλὰ καὶ «ἡθοποιὸν τέχνην» ἐθεώρησεν ὁ Ῥωμαῖος νομοθέτης τὴν γεωργίαν. Ὁ πολίτης ἐκπληρῶν τὰ πρὸς τὴν πολιτείαν καθήκοντα, δὲν ἐλησμόνει καὶ τὰ πρὸς τὴν οἰκογένειαν. Ναὶ μὲν οὐκ ὀλίγα ἰχνη βρβαρότητος εὐρίσκομεν καὶ μεταξὺ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκείνης κοινωνίας· μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι ἡ ἀγωγὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἵνα τελειοποιηθῇ, ἀπαιτεῖ μακρὰν σειρὰν αἰώνων, καὶ ὅτι εἰς τὴν τελειοποίησιν ταύτην οὐδὲ σήμερον ἐφθάσαμεν. Τὸ μεγαλεῖον, ἡ ὑπεροχὴ, ἡ γιγάντειος δύναμις, δι' ὧν καθυπέταξεν ἡ Ῥώμη πάντα τὸν γνωστὸν κόσμον, ὀφείλονται οὐχὶ εἰς τὴν φαντασίαν, ἀλλ' εἰς τὴν κρίσιν καὶ εἰς τὴν πείραν. Ναὶ μὲν καὶ αὐτὴ, ἀκολουθοῦσα τὰς ἀρχαίας παραδόσεις καὶ τὴν ἐν γένει σύνταξιν τῶν τότε κοινωνιῶν, δὲν κατήργησε τὴν δουλείαν· ἀλλὰ τοῦλάχιστον δὲν συνεχρότει ἔθνος ὀκνηρῶν καὶ πενήτων. Ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ ἀνεδείχθησαν ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου, μεταξὺ δὲ πλούσιου καὶ πένητος ὑπῆρχον σχέσεις εὐεργεσίας καὶ εὐγνωμοσύνης. Ὁ πλούσιος ἐγεύετο κατ' οἶκον, καὶ ἡ ἐσωτερικὴ εὐζωΐα προήγετο· ὁ οἰκοδεσπότης ἐφρόντιζε μόνος περὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων, καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἦτο ἀσφαλέστερον, σπανίως συνταρσασόμενον ὑπὸ τῆς συγκρούσεως τῆς ἀλαζονείας τῶν πατρικίων καὶ τῆς φιλοδοξίας τῶν πληθείων. Ἡ Ῥωμαϊκὴ φιλοπατρία ἐξήπτετο οὐχὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἀλλ' ἐντὸς τῆς οἰκίας· ἡ Ῥωμαία γυνὴ μετείχε καὶ τῆς δόξης, καὶ τῶν κινδύνων, καὶ τῶν θριάμβων τοῦ συζύγου αὐτῆς, καὶ ἀνέγραφε τὸ ἴδιον ὄνομα πλησίον τῶν ὀνομάτων τῶν νικητῶν. Ἀνατρέφουσα αὐτὴ τὰ ἴδια τέκνα, κατέλειπεν εἰς τὰς ἐξ ἰωνίας δούλας τὰ ἔργα, ἅτινα καὶ τότε ἐθεωροῦντο ἄτιμα. Δυστυχῶς ὅμως πᾶσα αὐτὴ ἡ εὐγένεια, καὶ ἡ δύναμις, καὶ τὸ μεγαλεῖον τῶν γυ-

(1) Ἐν βίῳ Λυκ. ιε' καὶ Λυκ. καὶ Νουμ. σύγκρισις β'.

(1) Ἐν βίῳ Νουμᾶ ις'.

ναικῶν τῆς Ῥώμης κτεπεποντίσθησαν εἰς τὸν βόθρον τοῦ αἵματος καὶ τῶν κακουργιῶν, εἰς ὃν ἔρριψεν αὐτὴ ἑαυτὴν ἢ ἱπτάλοφος τοῦ Ῥωμύλου.

Δὲν λέγω ὅτι τὰ ἰδιωτικά ἦθη τῆς Ῥώμης ἦσαν ἀνεπίληπτα· ἡ ἐξουσία τῶν πατέρων ἐπὶ τῶν τέκνων, τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τῶν γυναικῶν, τῶν κυρίων ἐπὶ τῶν δούλων, ὑπῆρχε καὶ ἐνταῦθα ἀδυσώπητος. Ὁ πατὴρ εἶχε δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου· ὁ σύζυγος ἀπεδίωκε τὴν συμβίαν καὶ εἰς ἐλαχίστην παρεκτροπὴν ἀν ἐξώκελλεν, ἀν ἐφωρᾶτο παραδείγματος χάριν πίνουσα οἶνον· ὑπῆρχεν ὅμως οἰκογένεια προστατευομένη ὑπὸ τοῦ νόμου. Διὸ τὸ σύστημα τοῦτο τῆς Ῥώμης, οὕτινος δὲν ἀρνοῦμαι τὴν βαρβαρότητα, ἦτο προτιμότερον τοῦ τῆς Σπάρτης. Ἐν τῇ Σπάρτῃ ἡ ἀλαζονεία τοῦ κυνικοῦ καὶ ἡ ἀπάθεια τοῦ ἀγρίου ἐπέιχον τὸν τόπον πάντων τῶν φυσικῶν αἰσθημάτων. Ὁ νομοθέτης, ἰδὼν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ τὸ πατρικὸν φίλτρον καὶ ἡ οὐκὴ φιλοστοργία ὑπὸ τὸ κράτος νόμων διαιρούντων τὸν πατέρα ἀπὸ τοῦ υἱοῦ καὶ τὸν σύζυγον ἀπὸ τῆς συζύγου, ἔδωκεν εἰς τὴν πολιτείαν τὸ δικαίωμα τοῦ υἱοθετεῖν, τοῦ πωλεῖν, τοῦ ἀνατρέφειν καὶ τοῦ ἀποκτείνειν τὰ παιδιά. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης, συντάσσων τὴν πολιτείαν αὐτοῦ, ἀπαιτεῖ νὰ ὀρίζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν τέκνων ἐκάστης οἰκογενείας· εἰ δὲ παρακούσωσιν οἱ γονεῖς νὰ φονεύωνται τὰ βρέφη καὶ πρὸ τῆς γεννήσεως «πρὶν αἰσθῆσιν ἐγγενέσθαι καὶ ζῶν, ἐμποιεῖσθαι δεῖ τὴν ἀμβλωσιν» (1). Ἄρα οὐδὲν αἰσθημα ἀγάπης συνέδεε τὰ τέκνα μετὰ τῶν πατέρων· τοῦτο δὲ τὸ χάσμα ἐπλάτυνεν ἔτι μᾶλλον ἡ διαφθορά τῶν γυναικῶν, ἡ ἐνδεια τῶν μὲν, ἡ φιλοδοξία τῶν δὲ, τὸ πολυτάραχον τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ ὁ ἀέναντος φόβος τῶν πλουσίων μὴ κακοποιηθῶσιν ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ὅποια λοιπὸν σχέσις ἐδύνατο νὰ ὑπάρχῃ μετὰ τῶν τοιούτων πατέρων καὶ ταιούτων υἱῶν; Ναι μὲν ἀνεδείκνυντο ῥήτορες, στρατηγοί, ἥρωες· τὸ οἰκογενειακὸν ὅμως πνεῦμα ἐξέπνεεν ἐνώπιον τῆς ἐνθέρμου, τῆς ἀλάστορος, τῆς πλουσίας εἰς ἀρετάς, πλουσίας δὲ καὶ εἰς ἐγκλήματα φιλοπατρίας. Ὁ νέος Σπαρτιάτης οὐδὲν καθῆκον εἶχε πρὸς τὸν γεννήτορα αὐτοῦ, διότι μόλις ἰδόντα τὸ φῶς παρελάβαν καὶ ἀνέτρεφεν αὐτὸν ἡ πολιτεία· ὁ δὲ πατὴρ οὔτε λεπτὸν ἔδαπανά, οὐδ' εἰς τὴν ἐλαχίστην θυσίαν ὑπέβαλλεν ἑαυτὸν χάριν τοῦ υἱοῦ. Αἱ πρῶται φροντίδες, δι' αἷς αἰσθανόμεθα βαθεῖαν καὶ ἰσόβιον εὐγνωμοσύνην, ἀντιθέμεντο εἰς ἀνθρώπους πάντη ξένους πρὸς τὸ παιδίον. Ἰδοὺ διατί, ὅσαςκις υἱὸς ἐξεπλήρου καθῆκον πρὸς τοὺς γονεῖς, ἐθεοποιεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων.

Ἀληθῶς καὶ ἐν Ῥώμῃ ὁ υἱὸς ἦτο τοῦ πατρὸς κτῆμα· ἡ πολιτεία ὅμως δὲν ἐκοπτε πάντῃ δεσμὸν με-

τὰς αὐτοῦ καὶ ἐκείνου· ὑπῆρχεν οἰκογένεια. Οἱ ἀπόγονοι ἐκαυχῶντο διὰ τοὺς ἐνδόξους αὐτῶν προγόνους, καὶ εὐγενῆς τις ἄλυσις συνέδεε τὰς μεταγενεστέρους πρὸς τὰς προηγηθείσας γενεάς.

Καὶ τῶν δούλων δὲ ἡ κατάστασις παρηκολούθησε γραμμὴν παράλληλον πρὸς τὴν βελτίωσιν τῶν οἰκογενειακῶν ἠθῶν. Καὶ τοῦτο λέγων δὲν ἐννοῶ τὰ γενόμενα ἐπὶ τῆς διεφθαρμένης ἐποχῆς τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτέρας, ὅτε, ὡς προεῖπον, οἱ πολῖται ἦσαν πολεμισταὶ ἅμα καὶ γεωργοί· τότε μετεχειρίζοντο τοὺς δούλους αὐστηρῶς μὲν, ἀλλ' ἐπεικῶς· πολλάκις δὲ καὶ ἀπελευθέρουν αὐτοὺς, καὶ κατακτώντες νέας χώρας ἀπέβλεπον μᾶλλον εἰς τὰς προσόδους ἢ εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν αἰχμαλώτων. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ ἐναντίας, τὸ μέγα πλῆθος, «ἡ αἰείποτε σύντροφος αὐτῇ πενία» (1), τῶν δούλων ἡ διαφθορά, ἐγίνοντο συνεχεῖς κακουργημάτων ἀφορμαί· διότι οὐ μόνον εἰς ἐπιπόνους καὶ ἐνδελεχεῖς ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀποτρόπαια ἐλαττώματα ἦσαν καταδεδικασμένα τὰ ταλαίπωρα ἐκεῖνα ὄντα. Ἐνθυμείσθε τοὺς Εἰλωτας τῆς Σπάρτης, τοὺς Πενέστας τῆς Θεσσαλίας, τοὺς Μαριανδυνούς τῆς Ἡρακλείας, τοὺς Κλαρῶτας ἢ Ἀφρμιῶτας τῆς Κρήτης· ἐνθυμείσθε τί ἦσαν τὰ πλάσματα ταῦτα τοῦ Θεοῦ; ἦσαν ἀνδράποδα, ὠρισμένα εἰς ἐκπλήρωσιν ἔργων καὶ παθῶν κτηνωδῶν! Εἰς τὰς πεπολιτισμένους καὶ σοφὰς Ἀθήνας ὁ Ἀριστοτέλης ἐδογματίζεν ὅτι «ἔστι φύσει δοῦλος ὁ δυνάμενος ἄλλου εἶναι» (2)· ἀδιστάκτως δὲ προσέθετε καὶ τὸ χεῖρον τοῦτο· «ὁ δοῦλος ἐμψυχον ὄργανον, τὸ δ' ὄργανον ἄψυχος δοῦλος» (3). Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πλάτων, συγκροτῶν τὴν πολιτείαν αὐτοῦ, χωρίζει τοὺς ἐλευθέρους ἀπὸ τῶν δούλων καὶ εἰς ἰδιαιτέρους νόμους ὑποβάλλει αὐτούς. Ἄρα καὶ κατὰ τοὺς ὑπάτους τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ὅ,τι ἦτο ἡ σκεπάρνη, ἡ σκάφη, τὸ σάρωθρον, τὸ αὐτὸ ἀπαράλλακτως ἦτο καὶ ὁ δοῦλος!

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ῥώμην, ὅτε διεφθάρησαν αἱ πρῶται τῶν πολιτῶν ἀρεταί, τὰ τῶν δούλων ἐδεινώθησαν ἔτι πλέον καὶ τῶν τῆς Ἑλλάδος. Μεγάλοι τὸ κατ' ἀρχὰς οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τὴν ἀνδρίαν, τὴν φιλοπατρίαν, τὸ μεγαλόψυχον, μεγάλοι ἐφάνησαν καὶ κατὰ τὰς κακίας· ἀπέκτεινον ἀγεληδὸν τοὺς δούλους· καὶ ἡ πολυτέλεια, ἡ ἀσέλγεια, ἡ θηριωδία, τὸ ἐγκλημα ἀπεθεώθησαν· ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσω εἰς τὸ εὐμενὲς ἀκροατήριον ὅτι καὶ εἰς τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρὸς τὸ αἷμα ἔβαψε τὰς χεῖρας ὁ Νέρων!

Περίεργον δὲ ὅτι ἐνῶ αἱ καλαὶ τέχναι πρᾶννουσι καὶ ἐξημεροῦσι τὰ ἦθη, ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἤμασε τῶν τεχνῶν τούτων ἡ καλλιέργεια, καὶ αὐτὴ ἡ περὶ

(1) Ἡρόδ. Ζ', 102.

(2) Πολιτ. Α', ιγ.

(3) Νικαμ. Β', ιε.

(1) Ἀριστ. Πολιτ. Ζ', ιθ', 10.

τούς τρόπους κομψότης καὶ εὐγένεια, δι' ἧς σεμνύνονται αἱ νεώτεραι κοινωνίαι, ἦσαν ἄγνωστοι. Οὐτε εἰς τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, οὐτε εἰς τὰ σωζόμενα τοῦ Μενάνδρου, ἀλλ' οὐτε εἰς τῆς ἀττικῆς μελίσεως, τοῦ Ξενοφώντος, τὰ συγγράμματα, ἀπαντῶμεν αὐτάς. Ὅσα προέκοπτον αἱ τέχναι, καὶ παντοειδῆ ἀριστουργήματα ἐπυξάνον τῆς Ἑλλάδος τὸ κλέος, τόσῳ ἡ κοινωνικὴ τέχνη ἔμενε στάσιμος. Καὶ ἀπ' αὐτῶν ἔτι τῶν περιωνύμων συμποσίων, καθ' ἃ πολλάκις ἐπὶνθει διαλογικὴ χάρις καὶ εὐφυΐα, ἡ κοσμιότης καὶ ἡ εὐπρέπεια ἐξωστρακίζοντο· ἐκεῖ καὶ αὐλητρίδες, καὶ ὀρχηστρίδες, καὶ ψάλτραι, καὶ αἰσχυρῶν ἀσμάτων ποιηταί, καὶ οἶνος ἀμέτρητος.

Ὅτε δὲ ἦλθεν ἡ ὥρα, καθ' ἣν Ἑλλάς τε καὶ Ῥώμη συνανεμίγησαν, συνανεμίγησαν καὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα, καὶ πᾶσι αὐτῶν αἱ πονηρίαι· τότε ἡ αἰμοδιψία, τὸ ἀγέρωχον τοῦ πολίτου, ἡ ἀτιμία τοῦ δούλου, ἡ χαμέρπεια τοῦ ἀπελευθέρου, καὶ πᾶν τὸ δημιουργηθὲν καὶ διαφθαρὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου κόσμου συμφυρέντα, ἀπετέλεσαν ἀποφύλιόν τι τέρας, τὴν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων λέγω Ῥωμαϊκὴν κοινωνίαν· ἀλλὰ τὸ φύραμα τοῦτο ὑπῆρξε καὶ ὁ τάφος τοῦ πανθεισμοῦ· ὁ κόσμος ἔπρεπε πλέον νὰ ἀναγεννηθῇ, καὶ ἀνεγεννήθη. Νέα θρησκεία, καθαιρούσα τὴν ὕλην καὶ ἀποθεοῦσα τὸ πνεῦμα, εἰσῆλθον εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ βαθμηδὸν ἡ οἰκογένεια, τὰ ἐσωτερικὰ ἔθνη, ἄγνωστα μὲν ἐν Ἑλλάδι, κατασταλέντα δὲ ἐν Ῥώμῃ χάριν τοῦ στρατιωτικοῦ βίου, ἐγένοντο ἀναπόφευκτα εἰς τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα. Ἡ εὐρώπη, καταπονηθεῖσα ὑπὸ συμφορῶν, ἐν μόνον ἄσυχον εὔρε, τὸν οἶκον, ὃ δὲ χριστιανισμὸς τοσοῦτον διέδωκε καὶ ἐκράτυνε τὰς ἰδέας ταύτας καὶ τὰ αἰσθήματα, ὥστε καὶ ἐπὶ τῶν τιμαριωτικῶν χρόνων ὁ δοῦλος εἶχε καὶ σύζυγον καὶ τέκνα. Φόνος ἀνθρώπου ἢ καὶ βρέφους ἐθεωρήθη κακούργημα ἐναντίον τῆς τε φύσεως καὶ τῆς θρησκείας, ἀρχαὶ δὲ ἐκ διαμέτρου ἐναντίαι εἰς τὰς ἀρχάς, αἵτινες ἐκυβέρνησαν τὴν παλαιάν κοινωνίαν, διασπάρησαν εἰς τὴν νεωτέραν, γεννήσασαι καὶ ἀντίθετα ἐλαττώματα. Αἱ γυναῖκες ἀπελευθερωθεῖσαι ἐξεπόρθησαν ἀνεξαρτησίαν, τῆς ὁποίας ἐποίησαν, ὁμολογῶ, ἐνίοτε κατάχρησιν, τῶν πτωχῶν δὲ ὁ ἀριθμὸς, προστατευόμενος καὶ τρεφόμενος ὑπὸ τῶν μοναστηρίων, ὑπερεπλεόνασεν. Ἀλλ' ὅμως ἡ βελτίωσις ἐπῆλθε γενναία, τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀνεκαινίσθη, καὶ ἡ πρόοδος αὐτοῦ, εἰ καὶ διακόπτεται ἐνίοτε, τείνει ἀνένδοτος πρὸς τὴν τελειότητα.

Ὁ οἰκογενειακὸς λοιπὸν βίος εἶναι ἐφεύρεσις τῶν νεωτέρων, ἢ μᾶλλον, τὸ ἀναπόφευκτον ἐξαγόμενον τῆς νέας θρησκευτικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς διοργανώσεως. Ἡ δουλεία κατέστη ἄγνωστος μεταξὺ

ἡμῶν, ἢ ἂν που ἐμόλυνέ τινα χώραν, ἀρχαὶ φιλικῶς, ὡς ἐν Ῥωσίᾳ, ἢ ἀγῶνες τεράστιοι, ὡς ἐν Ἀμερικῇ, κατεξωλόθρευσαν αὐτὴν. Οἱ λαοὶ δὲν σήπονται πλέον σεσωρευμένοι· τῶν ἰδιοκτητῶν ὁ ἀριθμὸς αὐξάνεται καθ' ἑκάστην· τῶν σχολείων αἱ θύραι ἀνοίγονται πρὸς πάντας ἀνεξαιρέτως, καὶ ἡ ἀμαθεστάτη, ἢ πλέον δεισιδαίμων οἰκογένεια τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὑπερτερεῖ ἀναντιρρήτως τῶν ἀρχαίων εἰλώτων κατὰ τὰ ἔθνη. Ἀντὶ τῶν πολυπληθῶν δούλων, τοὺς ὁποίους ὡς κτηνῶν ἀγέλας ἐδίωκεν εἰς ἄνθρωπος, ἔχομεν σήμερον οἰκογενεῖας ἐργατικάς, αἰσθανομένας φίλτρον πατρὸς, υἱοῦ, ἀδελφοῦ. Ὁ πόλεμος ἐκρήγνυται σπανιώτερον, αἱ δὲ κυβερνήσεις, ὁποίου καὶ ἂν ᾧσιν εἶδους, δὲν ἀραιοῦσιν ἀπὸ τοῦ πολίτου πάντα τὸν πολύτιμον αὐτοῦ θησαυρὸν, τὸν χρόνον. Ἐκαστος καὶ ἐμπορεύεται, καὶ γεωργεῖ, καὶ βιομηχανεῖ ἐλευθέρως, ἡ δὲ ἰδιοκτησία θεμελιούται ἐπὶ ἀσφαλῶν βάσεων.

Καὶ μὴ νομίση τις ὅτι, ἂν σήμερον ἡ πολιτεία δὲν ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ πολίτου θυσίας καὶ ἐγκλήματα ὅμοια πρὸς τὰ πάλαι, ὁ ἔρως τῆς πατρίδος ἐσθέσθη. Ἀπ' ἐναντίας ὁ ἔρως τῆς πατρίδος, ἀναφλεγόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς οἰκογενείας, ἀνάπτει ἀκάθεκτος τὰς φλόγας, αἵτινες καὶ χθὲς ἔτι φωτοβολήσασαι εἰς Ἀρκάδιον, ἀπέδειξαν εἰς τὸν κόσμον, ὅτι οὔτε κατὰ τὸ ἱερώτατον καὶ ὠραιότατον τοῦτο τῶν αἰσθημάτων ὑπολείπεται τῆς εἰδωλολατρείας ὁ χριστιανισμός.

Δὲν ἀξιῶ ὅτι τὸν νέον πολιτισμὸν περιουγάζει ὁλόκληρος τοῦ ἀρχαίου ἡ λάμψις· ἐννοῶ μόνον ὅτι οὗτος ἐλαττοῦται κατὰ πολλὰ ἐκείνου· τυφλὸς τῶν ὄντι ὁ μὴ βλέπων τὰς ἀπείρους τοῦ χριστιανισμοῦ εὐεργεσίας. Πόθεν ἐγεννήθη ἡ ἰσότης μεταξὺ τῶν θνητῶν; Πότε αἱ μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν σχέσεις ὠρίσθησαν ἐπὶ τὸ φυσικώτερον; Διὰ τί πάντες ὁμολογοῦμεν ὅτι τὴν ὁδὸν τὴν ὁποίαν συνδιαινούμεν, πρέπει νὰ ἐξομαλύνωμεν δι' ἀμοιβαίων θυσιῶν; Διὰ τί αἱ ἀνωμαλίαι τῶν ἀρχαίων χρόνων, οἷον ἡ ἀκατονόμαστος ἀκολασία, ὁ τυφλὸς καὶ ἀχαλίνωτος πρὸς τὴν πατρίδα ἔρως, ἡ ἐθνικὴ ὑπερφιλαντία, τὸ πρὸς ἄλληλα παράφορον μῖσος καὶ αὐτῶν τῶν ὁμοφύλων ἐθνῶν κατέβησαν εἰς τὸν τάφον, ἢ ἀπονεκροῦνται καθ' ἑκάστην; Διὰ τί ἡ μεγαλοπρεπεστάτη τῶν ἀρετῶν, ἡ φιλικὴ φιλοφιλία, ὑπὲρ ἧς ναὶ μὲν συνηγόρησάν τινες τῶν ἀρχαίων, ἦτις ὅμως κατεφρονήθη ὡς ἀνωφελὲς θεωρία, κατέστη σήμερον τὸ περισπούδαστον μέλημα τῶν φιλοσόφων, τῶν ἡγεμόνων, τῶν κυβερνήσεων καὶ ἐνὸς ἐκάστου; Διὰ τί, ἐνῶ τὸ πάλαι μόλις δύο ἢ τρεῖς γενναῖαι φωναὶ ἠκούσθησαν κατὰ τῆς δουλείας, σήμερον εὐάριθμοί τινες, καὶ οὗτοι οὐχὶ κατὰ πεποίθησιν ἀλλ' ἐκ συμφέροντος, ἀσπάζονται

αὐτήν; Ἐρωτήσατε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ αὐτὸ θέλει ἀπαντήσῃ.

Ὁμολογῶ ὅτι καὶ οὕτω καταρτισθέντα καὶ ἀναπτυχθέντα ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν ἰδιωτικὸν βίον, ἔρριψαν εἰς κινδύνους ἢ ἐνθεομηνίαν, ἢ πολυτέλεια τῶν αὐλῶν, ὁ μέγας πληθυσμὸς μητροπόλεων τινῶν, αἱ πρὸς ἀλλήλα παράδολοι σχέσεις τῶν δύο φύλων. Συμβουλευθήτε ὁμοίως τὰ βιβλίον ἐκεῖνα, ἅτινα ἐνομάζονται μυθιστορία, ὅπως δὲ ἀνόμοια πρὸς τοὺς φαντασιώδεις μύθους τῆς Ἀσίας καὶ τὰ ἄσπερνα διηγήματα τῆς Ῥώμης, ἐξιστοροῦσι τὰ μυστήρια τοῦ οἰκιακοῦ βίου, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν γυναικῶν, τὴν τε ἀμοιβὴν καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν· συμβουλευθήτε λέγω τὰ ἰδιωτικὰ ταῦτα χρονικὰ, τὴν ἱστορίαν ταύτην τῆς κοινωνίας, καὶ θέλετε πεισθῆ ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνακκινισθεὶς καὶ ἐξαγνισθεὶς κόσμος, εἶναι ἀσυγκρίτως προτιμότερος τοῦ ἀρχαίου.

Ὁ πατριαρχικὸς δεσποτισμὸς, ἡ ἑλληνικὴ ἀσάθεια, ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐστηρότης ἐξέλιπον, ἡ οἰκογένεια συνεπλήχθη, καὶ ἀδάμαστος ἡ βιομηχανία καταγίνεται εἰς εὐρεσιν νέων τρόπων, ὅπως κατασταθῇ εὐκολώτερος καὶ εὐδαιμονέστερος ὁ βίος. Καὶ πιθανὸν μὲν ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος βίος δὲν γένῃ ὑπερφυεὶς ὡς πάλαι ἀρετὰς, βεβαίως ὁμοίως γένῃ κοινωνοφειστέρας. Προσηλώσατε τὸ βλέμμα εἰς τὴν ἀεικίνητον ταύτην πρόοδον, καὶ θέλετε ἰδεῖ προεικονιζόμενα τὰ μέλλοντα χρηστοθεάτερα, σεμνότερα καὶ εὐαγέστερα.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Ο ΕΠΑΡΧΟΣ.

(Ὁρα φυλλάδ. τῆς 1 Μαρτίου.)

Γασπάρει Κονταρηνῶ
Τῷ αἰδεσιμωτάτῳ Καρδινάλει
ἐν Ῥατισδόνη.

« Χθὲς συντυχὼν ἡμῖν Βικέντιος ὁ τιμιώτατος, τῆς σῆς αἰδεσιμότητος ἀδελφός, ἤτησεν ὡς ἀπὸ σοῦ, ὑποτύπωσιν τινα περὶ τῆς τῶν ἁγίων τιμῆς· εἰ τιμῶντο δηλαδὴ καὶ παρ' ἡμῖν οἱ ἅγιοι, καὶ μέχρι τίνος ἢ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία τούτους σέβοιτο. Εἶπεν οὖν μετὰ τὴν αὖριον τῶν γραμματοφόρων τινὰ στέλλεσθαι τὴν ἐπὶ τῇ Ῥατισδόνη πορείαν, εἰ βούλοιτο διὰ τοῦτο ἑτοιμον ἐκ παντὸς τρόπου τὸ ζητούμενον ἔχειν. Ἐγὼ δὲ βουλοίμην ἂν καὶ διεξοδικώτερόν τι περὶ τούτου διαλαβῶν, καὶ πρὸς τὸ ἱερὸν συνέδριον ἅπαν ὑπεραπολογήσασθαι τῆς τῶν ἁγίων τιμῆς· καὶ τοι γὰρ τοῦ πράγματος ὑπὲρ ἐμὲ τυγχάνοντας. Ἰσως γὰρ ἐπερειαμένους ταῖς αὐτῶν

εὐχαῖς, εἶποιμι ἂν τι καίριον, ὡς οὐκ ἀπαῖδον τῇ ἀληθείᾳ. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐκπρόθεσμος γένωμαι συντόμως ὀλίγα ἄττα περὶ τούτων ἔρω. Σὺ δὲ, ὦ καὶ μᾶλλον ἀνήκει ταῦτα, διδάξεις ἐκφρασιώτερον ἐξῆς ἕκαστα κατὰ τάξιν ἐν τῷ ἱερῷ Συνεδρίῳ· πείσεις δὲ πάντα τὸν ἀντιλέγοντα τῇ ἀληθείᾳ, Θεοῦ συναίρουμένου τῇ σῇ πολυμαθείᾳ καὶ λογιότητι. Ἡμεῖς, θεοφιλέστατε Δέσποτα, ὅσοι τυγχάνομεν ἐνοικοῦντες τὴν πρότερον μὲν εὐδαίμονα, νυνὶ δὲ πολύστονον καὶ τρισαθλίαν Ἑλλάδα, σεβόμεθα καὶ τιμῶμεν τοὺς Ἁγίους. Οὐ μὲν τοι γὰρ καὶ λατρευτικῶς προσκυνοῦμεν αὐτούς· τούτῳ γὰρ Θεῷ τῷ μόνῳ βασιλεῖ, ὑπεξήρηται τε καὶ τετήρηται. Τιμῶμεν δὲ τοὺς μὲν ὡς στρατιώτας ἐκλελεγμένους Χριστοῦ, τοὺς δὲ ὡς κήρυκας καὶ διδασκάλους, τοὺς δ' αὖ ὡς ἀδελφοὺς καὶ κοινωνοὺς αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ ταῖς ἱεραῖς ἀγισταίαις ψάλλοντες καθ' ἐκάστην τὴν ἄχραντον αὐτοῦ μητέρα ἐπιβόωμεθα λέγοντες· Ὑπεραγία Θεοτόκε, πρέσβευε ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν· καὶ Βαπτιστὰ τοῦ Χριστοῦ, πρέσβευε ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν· καὶ Ἅγιοι Ἀπόστολοι, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀλλὰ καὶ ὕμνοι φέρονται πανταχοῦ τῆς ἐκκλησίας τοῖς Ἁγίοις ἀναγράφεντες ἀναρίθμητοι, ἀδόμενοι μετ' εὐλαβείας ὅ,τι πλείστης, κατὰ τὸν ἐκάστην τεταγμένον καιρὸν. Καὶ νκοὺς ἐγείρομεν τῷ Θεῷ ἐπ' ὀνόματι τῶν εὐαρεστησάντων αὐτῷ Ἁγίων. Ἐπικαλούμεθα δὲ τούτους, οὐχὶ ὡς οὕτω δυσδυσώπητον, ἢ δύσκολον ὑπολαμβάνοντες τὸν Θεόν, ὡς ἐπάναγκες εἶναι τῷ προσιόντι μεσίτας ἐπάγεισθαί τινας τῶν φίλων, ἢ τῶν οἰκείων αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ εὐδιάλλακτον, ἢ ἴλασθαι ἡμῖν καταστῆσαι τὸν ὑπεράγαθον, ἀλλὰ ταπεινώσιν ἀσκούντες, ταύτην τε ὀλοφύχως ἀσπάζόμενοι, κατὰ τὸ, πᾶς ὁ ὑψὼν ἑαυτῶν ταπεινωθήσεται, μηδὲν ἄξιον ἡμῖν συνειδότες τοῦ συντυχῆν ἐν προσευχῇ καὶ γὰρ μακρόθεν τῷ Σωτῆρι, οὐ τολμῶμεν εὐθὺς ἐκ πρώτης ἀφετηρίας αὐτῷ προσελθεῖν· καὶ τοι γὰρ μεγάλη τῇ φωνῇ καλοῦντι ἡμᾶς καὶ φιλανθρώπως προσιεμένῳ. Ἀλλ' εὐλαβοῦμενοι τοὺς ἁγίους ἐπικαλούμεθα, οὐ μὲν τοι γὰρ ἀποχωροῦμεν διὰ τοῦτο τῆς ἀληθοῦς καὶ ἀενάου πηγῆς αὐτοῦ τοῦ λυτρώσαντος ἡμᾶς Σωτῆρος Χριστοῦ. Οὐ μὴν οὐδὲ δυσκολίαν ἐγκαλοῦμεν ἢ ἕτερόν τι τοιοῦτον Θεῷ, ἀλλὰ πᾶν ἑαυτῶν καταγγέλλομεν ἀχρειότητα καὶ εὐτέλειαν· ἐξ ἧς φρονήματος συγκορυφούται ταπεινώσεις, καὶ πιστῶν ἀνδρῶν εὐλάβεια γνωρίζεται. Ὥστε μηδένα μηδὲν ἀσεβὲς δύνανσθαι κατηγορεῖν ἡμῶν τῆς τοιαύτης ἐπικλήσεως. Οὐ μὲν τοι γὰρ αὐθις τοσοῦτον ἀφελεῖς εἰσὶν Ἕλληνες, ὡς οἶεσθαι τοὺς Ἁγίους οἰκοθὲν τι εὐεργετεῖν αὐτούς, καὶ δαίμονας δι' αὐτοὺς ἐλαυνομένους ὀρώσιν, καὶ ἰάσεις παρεχομένους, καὶ μῦρ' αὖ βρύνοντα τοῖς ἐνίων τάφοις, καὶ ἄλλα μύρια θαυματουργήματα ἰδοῖεν. Οἷόν δὲ